

Тема 5. Середньовічна доба в Західній Європі та у східних слов'ян. Культура Візантійської імперії. Київська Русь

Падіння Римської імперії і початок тисячолітньої історії середньовічної епохи Західної Європи (від V до XV ст.). Утворення і розвиток у європейських народів нових, “варварських” королівств, поступове формування нової середньовічної культури і мистецтва. Визрівання соціальних передумов середньовічного суспільства в надрах Римської імперії разом з поширенням ролі християнства. Офіційне визнання християнської релігії за часи імператора Костянтина I (285-337 рр.).

Зміст терміну “середні віки”. Розуміння цієї доби як початку сучасної європейської цивілізації, формування національних мов та літератур. Роль християнської релігії та її суспільного інституту – церкви в становленні середньовічної культури. Розмежування єдиної християнської церкви у 1054 році на Західну (католицьку) і Східну (православну). Аскетизм як офіційна ідеологія католицизму за часи раннього середньовіччя. Життя і діяльність Августина Аврелія (354-430 рр.), представника західної патристики. З'ясування відношення християнства до античної (язичницької) культури. Вплив культурної спадщини античності на становлення середньовічної культури. Поширення *агіографічної* літератури (життєописи святих). Формування в католицизмі та православ'ї специфічних церковних символів. Монастирі як культурні центри середньовічної Європи. Співіснування церковного аскетизму та народної “сміхової” культури. Свята *карнавального типу* у багатьох країнах Західної Європи.

Особливості лицарської культури середньовіччя. Поступове поширення *куртуазної*, придворно-лицарської літератури, протилежної церковному аскетизмові. Оспівування в куртуазних творах високих почуттів, служіння Прекрасній Дамі, описи пригод та подвигів лицарів (роман “Трістан та Ізольда”). Героїчний епос. Поезія трубадурів. Лицарський роман.

Архітектура як провідний вид середньовічного мистецтва. Виникнення *романського* архітектурного стилю в Європі на початку XI ст. та *готичного* – наприкінці XII ст. Найяскравіші архітектурні споруди цього часу.

Антична основа середньовічної освіти. Створення перших європейських університетів.

Культура Візантії

Культура Візантії – яскравий зразок середньовічної культури. Три періоди розвитку культури Візантії: *ранній* (IV – серед. VII ст.) *класичний* (др. пол. VII-XII ст.) та *пізній* (XIII – перша пол. XV ст.). Життя та діяльність першого візантійського імператора *Костянтина I* (285-337 рр.). Наслідування традицій Римської імперії (Константинополь – другий Рим). Концепція богообраності імператорської влади. Філософи-неоплатоніки *Прокл, Діадох, Плотін*. Створення теорії християнства у працях Отців Церкви *Василія Кесарійського, Григорія Ниського, Григорія Назіанзіна*, у промовах *Іоанна Золотоустого*.

Візантійський стиль у мистецтві: мотиви перемоги духа над плоттю. Перетворення Константинополя у визнаний художній центр середньовічного світу. Найвизначніший шедевр візантійської архітектури і головний храм Константинополя – *храм Св. Софії – Божої Премудрості* (VI ст.) – зразок для будівництва Софії Київської. Досягнення образотворчого мистецтва: мозаїки, фрески, іконопис.

Розвиток візантійської культури в X ст. Узагальнення і класифікація всього досягнутого в науці, богослов'ї, філософії, літературі. Енциклопедії з історії, географії, сільського господарства, політики, медицини. Відродження вищої світської освіти, світської літератури. Місіонерська діяльність візантійської церкви. Християнізація слов'ян. Визначення основних відмінностей між православ'ям та католицизмом. Константинополь – найбільше і найбагатше середньовічне місто, “майстерня розкоші”. Торговельні, економічні, дипломатичні зв'язки Візантії та Київської Русі.

Захоплення Константинополя хрестоносцями у 1204 р. Завоювання Візантії Османською імперією у 1453 році.

Культура Київської Русі

Культура Київської Русі – визначальний етап етнічної історії українського народу. *Антська держава* як об'єднання східнослов'янських племен у IV-VII ст. Створення Київської Русі як наступниці антської спільноти на ґрунті об'єднання східнослов'янських племен. Східнослов'янські племена за літописом

“Повість минулих літ”. Походження назв “Русь”, “руський”, “Україна”. Археологічні та писемні джерела формування українського етносу. Слов’яно-українська міфологія. Пантеон язичницьких богів. Обряди, звичаї українців. Усна народна творчість. Билини. Проблема дохристиянської писемності.

Елементи давньоіранської культури, вплив культур Переднього Сходу, народів Західної та Центральної Європи, Південного Кавказу та Закавказзя. Культурні зв’язки з народами Заходу та Сходу, їх вплив на звичаї населення України.

Вплив культури Візантії. Прийняття християнства за візантійським зразком у формі православ’я – одна з найважливіших культурних подій в історії Київської Русі. Біблійний переказ про походження слов’ян. Виникнення двовір’я: ремінісценції язичництва у християнських обрядах. “Пантеон богів Володимирових”. Християнська архітектура, фресковий живопис. Втрачені пам’ятки матеріальної культури Київської Русі та збережені до нашого часу.

XI-XII ст. – період найвищого розквіту. Бібліотеки і школи. Художня література. “Повість минулих літ” – шедевр літописного жанру. “Слово про Закон та Благодать” митрополита Іларіона. “Слово про похід Ігоря” і проблема його авторства. Житійна література. Перекладна література. Роль церкви у розвитку культурно-освітнього руху. Старослов’янська мова та її значення для культури Київської Русі. Культура Київської Русі та античність.

Монголо-татарське нашествя у XIII ст.

Українська нація та культурна спадщина Київської Русі.

Реферати

1. Теорія походження слов’ян (міграційна та автохтонна) і проблема прабатьківщини українського етносу.
2. Східнослов’янські племена за літописом “Повість минулих літ”.
3. Політеїстичний пантеон давніх українців як форма суспільної свідомості.
4. Характерні риси української демонології.
5. Розквіт культури Візантії у XI-XII ст.
6. Надбання образотворчого мистецтва Візантії: візантійська школа іконопису.
7. Візантійський канон та його інтерпретація на території Київської Русі.

8. Мистецька спадщина Візантії і культура Київської Русі.
9. Ораз Роксолани в історії та літературних творах.
10. Собор Святої Софії у Константинополі і Софійський собор у Києві.
11. Андрій Рубльов і його школа.
12. Вплив християнства на розвиток мистецтва Київської Русі.
13. Давньоруський іконопис.
14. Епоха Володимира і Ярослава Мудрого – вершина розвитку культури Київської Русі.
15. Анна Ярославна – королева Франції.
16. Архітектура Києва та Чернігова Х–ХІІ ст.
17. Ідеал смиренності. Києво-Печерські “подвижники”.
18. Історія українського іконопису.
19. “Києво-Печерський патерик” – “золотий твір” української культури.
20. Літописи Київської Русі.
21. Міста і будівлі Київської Русі.
22. Поезія українських календарно-землеробських обрядів.
23. “Повість минулих літ” як джерело українських історичних романів.
24. Роль запровадження християнства в розвитку української культури.
25. “Слово про похід князя Ігоря” у контексті культури Київської Русі.
26. Творчий шлях Максима Грека.
27. Фрески і мозаїка Софіївського та Михайлівського Золотоверхого соборів у Києві.
28. Шедеври середньовічної української, російської та білоруської архітектури.
29. Біблія і світове мистецтво.
30. Міфологія давніх слов’ян.
31. Прадавнє мистецтво української писанки.

Література

1. Книга для чтения по истории средних веков / Под ред. С.Д.Сказкина. – Ч. 1-2. – М.: Просвещение, 1969-1971.
2. *Абрамович Д.* Киево-Печерский патерик. (Любое издание).
3. *Аверинцев С.С.* Судьба европейской культурной традиции в эпоху перехода от античности к средневековью. Из истории культуры средних веков и Возрождения. – М., 1976.
4. *Велинбахов В.В.* В феодальном замке. – М.: Просвещение, 1964.
5. *Варшавский А.С., Поничева К.И.* Великие еретики. – М., 1965. (О Сервете, Бруно, Мелье и Вольтере).

6. *Заборов М.А.* Крестоносцы и их походы на Восток в XI-XIII веках. – М., 1962.
7. *Григулевич И.Р.* История инквизиции. – М.: Наука, 1970.
8. *Говоров А.* Последние Каролинги: Ист. роман. – М., 1972.
9. *Гуревич А.Я.* Походы викингов. – М.: Мысль, 1965.
10. *Оливье Ж.* Поход викингов / Пер. с франц. – М., 1963.
11. *Лозинский С.Г.* История папства. – М., 1961.
12. *Кратохвил М.В.* Ян Гус / Пер. с чешск. – М.: Молодая гвардия, 1959. (Серия “ЖЗЛ”).
13. *Штекли А.Э.* Томас Мюнцер. – М.: Молодая гвардия, 1961. (Серия “ЖЗЛ”).
14. *Штекли А.Э.* Кампанелла. – М.: Молодая гвардия, 1966. (Серия “ЖЗЛ”).
15. *Штекли А.Э.* Джордано Бруно. – М.: Молодая гвардия, 1964. (Серия “ЖЗЛ”).
16. *Нессельштраух Ц.Г.* Искусство Западной Европы в средние века. – М.: Искусство, 1964.
17. *Аллатов М.В.* Древнерусская иконопись. – М.: Изобразительное искусство, 1978.
18. *Аллатов М.* Андрей Рублев. – М.: Просвещение, 1969.
19. *Аничков Е.С.* Язычество и Древняя Русь. – СПб., 1914.
20. *Арбатов К.Э.* Византия. – М.: Мир, 1982.
21. *Асеев Ю.С.* Архітектура Київської Русі. – К., 1969.
22. *Асеев Ю.С.* Архитектура древнего Киева. – К., 1982.
23. *Асеев Ю.С.* Мистецтво стародавнього Києва. – К., 1969.
24. *Барская Н.А.* Сюжеты и образы древнерусской иконописи. – М.: Просвещение, 1993.
25. *Борковский А.Б.* Памятники архитектуры на Руси. – М., 1989.
26. *Брайчевський М.Ю.* Утвердження християнства на Русі. – К., 1988.
27. *Висоцький С.О.* Графіті та час спорудження Софії Київської. – К., 1976.
28. *Висоцький С.А.* Средневековые надписи Софии Киевской. – К.: Наукова думка, 1976.
29. *Висоцький С.А.* Золотые ворота в Киеве. – К.: Наукова думка, 1982.
30. *Воронин Н.Н.* Древнерусское искусство. – М., 1962.
31. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. – К., 1993.
32. *Греков Б.Д.* Киевская Русь. – М., 1953.
33. *Горленко В.* Нариси з історії української етнографії. – К., 1993.
34. *Горський В.С.* Святі Київської Русі. – К.: Абрис, 1994.

35. *Громов М.Н.* Максим Грек. – М.: Мысль, 1973.
36. *Гусева Е.К.* Андрей Рублев. Из собрания Государственной Третьяковской галереи. – М., 1990.
37. *Жабрюк А.А.* Український живопис доби середньовіччя. – К.: Одеса, 1978.
38. *Івакін Г.Ю.* Оповіді про стародавній Київ / За ред. С.О.Висоцького. – К.: Рад. школа, 1982.
39. *Іванов А.П.* Духовные основы церковного искусства // Журнал московской патриархии. – 1989. – № 5. – С. 67.
40. Из истории культуры Средних веков и Возрождения. – М.: Наука, 1983.
41. История культуры Древней Руси: В 2 т. – М., 1998.
42. Искусство средних веков. – М.: Олма-Пресс, 2001.
43. *Каменский А.Н.* Византия в истории мировой культуры. – М.: 1976.
44. *Котляр Н.Ф.* Древняя Русь и Киев в летописях и легендах. – К., 1986.
45. *Кресильний М.Ф.* Софійський заповідник у Києві. – К., 1960.
46. Культура Византии: В 3 т. – М.: Наука, 1984, 1989.
47. Культура Візантії IV – перша половина VII ст. – К., 1990.
48. *Курбатов Г.Л.* История Византии. – М., 1984.
49. *Лазарев В.* Московская школа иконописи. – М.: Искусство, 1980.
50. *Лазарев В.Н.* Мозаики Софии Киевской. – М.: Искусство, 1966.
51. *Логвин Г.Н.* Софія Київська. – К.: Мистецтво, 1971.
52. *Логвин Г., Міляева Л.* Український середньовічний живопис. – К.: Мистецтво, 1976.
53. *Лозко Г.* Українське народознавство. – К., 1991.
54. *Лозко Г.* Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1993.
55. *Любимов Л.* Искусство Древней Руси. – М.: Просвещение, 1974, 1981.
56. Методические рекомендации по теме “Средневековая европейская культура” курса “История и теория мировой и отечественной культуры”. – К., 1993.
57. *Лихачева В.Д.* Искусство Византии. – М., 1987.
58. *Матвеева Н.П., Голобородько А.Р.* Святі і свята України. – К.: Український центр духовної культури, 1995.
59. *Матвеева Н.П.* Солнцеворот. Традиции. Обычай. Праздники. – К.: Украинский центр духовной культуры, 1995.

60. *Микитась В.Л.* Давньоукраїнські студенти і професори. – К.: 1994.
61. *Обряды и верования древнего населения Украины.* – К.: Наукова думка, 1990.
62. *Островский Г.С.* Рассказ о русской живописи. – М.: Изобразительное искусство, 1989.
63. *Пацуто В.Т.* Александр Невский. – М.: Молодая гвардия, 1974 (серия ЖЗЛ).
64. *Петренко М.З.* Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник: Путівник. – К.: Мистецтво, 1979.
65. *Пономарьов А.П.* Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1994.
66. *Прибытков В.С.* Андрей Рублев. – М.: Молодая гвардия, 1960. (Серия “ЖЗЛ”).
67. *Рыбаков Б.* Язычество Древней Руси. – М.: Наука, 1988.
68. *Січинський В.* Чужинці про Україну. – Львів, 1991.
69. *Сопоцинский О.В.* Искусство западноевропейского средневековья. – М.: Искусство, 1964.
70. *Толочко П.П.* Історія будівництва города Ярослава та Софії Київської. – К., 1969.
71. *Толочко П.П.* Киев и киевская земля XII-XIII веков. – К.: Наукова думка, 1980.
72. *Толочко П.П.* Київська Русь. – К., 1996.
73. *Удальцова З.В., Митаврин Т.Т.* Древняя Русь и Византия. – М., 1980.
74. *Удальцова З.В.* Византийская культура. – М., 1988.
75. *Успенский А.А.* Искусство русской церкви. Иконопись // Журнал московской патриархии. – 1987. – № 8.
76. *Шандровская В.С.* Культура и искусство Византии. – Л.: Гос. Эрмитаж, 1963. (Путешествие в прошлое по залам Эрмитажа).
77. *Ямщиков М.С.* Сокровища Суздаля. – М.: Изобразительное искусство, 1970.
78. *Якобсон А.Я.* Закономерности в развитии средневековой архитектуры IX-XV вв. – Л., 1987.
79. *Ян В.Г.* Чингисхан. Батый. Исторические романы. (Любое издание).
80. *Янин В.Л.* “Я послал тебе бересту...” – М., 1965.